

Розділ IV

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ В УКРАЇНІ

В.Бондаренко* (Київ, Україна)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ

Минуло понад десять років з часу прийняття Верховною Радою України Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації". Враховуючи той факт, що прийнятий у 1991 році Закон уже врахував зміни, які фактично відбувалися в релігійному середовищі України починаючи з 1988 року, слід було б вважати, що трансформації у сфері релігійного життя в період з кінця 80-х років і до сьогодні можуть оцінюватися як єдиний процес, що відбувався, значною мірою, саме завдяки дії цього Закону.

Відтак фактично дією чинного Закону забезпечено не лише колосальні кількісні темпи росту релігійної мережі (більш як у 3,5 рази), але і її нові якісні характеристики – утворення систем релігійних ЗМІ та духовних навчальних закладів, розвиток релігійного середовища за власними законами, відвоювання Церквою суспільної ніші, яку може займати лише вона і багато чого іншого.

Здавалося б у цій ситуації, коли релігійне середовище розвивається динамічно, а позиції Церкви у суспільстві змінюються, вести мову про удосконалення базового закону, що саме і забезпечує ці позитивні зміни, зовсім недоречно.

Однак для цього існує ряд об'єктивних і суб'єктивних причин. До того ж, слід згадати, що зміни до Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" і до цього вже вносилися. Україна також ставала об'єктом претензій з боку Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо ряду позицій чинного закону. Насамкінець стає очевидним, що життя йде вперед і в деяких аспектах діяльності релігійних організацій настає ситуація, коли між реаліями цього життя і нормою закону виникають протиріччя, що потребують розв'язання.

Саме питання щодо актуальності зусиль, спрямованих на удосконалення Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", викликає в українському суспільстві палкі дискусії. З цього приводу на сторінках періодики та в ефірі з допомогою електронних ЗМІ висловлювалися сотні наших співгромадян, які мають різні уявлення про дискутуємий предмет. Однак уже близько чотирьох років Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій, що об'єднує у своєму складі абсолютну більшість помітних у релігійному житті країни величин, підтверджує актуальність таких змін. Здається однієї цієї констатації достатньо для того, аби ствердно відповісти на питання щодо доцільності чи недоцільності удосконалення Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації".

Це справді так, тому що давня і новітня історія переконує нас у тому, що поступальний розвиток суспільства у всіх без винятку областях значною мірою визначається відповідністю нормативних регуляторів життєдіяльності того чи іншого суб'єкта правовідносин потребам його розвитку. Самі ці потреби визначаються складним комплексом причинно-наслідкових зв'язків, які узгоджують розвиток даного суб'єкт з іншими суб'єктами суспільного життя.

Ігнорування сутнісних змін, що відбуваються у тій чи іншій сфері життя людської спільноти і, відповідно, затримка з корекцією правового регулювання нових явищ здатне суттєво загальмувати розвиток суспільства у цій царині, однак не може його зупинити. Намагання зупинити його розвиток, як правило, закінчується крахом системи правничих регуляторів, що не враховують викликів часу, та насильницьким, революційним розв'язанням протиріч, які накопичилися тут. Еволюційний розвиток передбачає достатньо жорстку кореляцію регулятивних механізмів зі змінами у різних галузях життя. Відтак бачимо, що законотворчість є безперервним процесом, який визначається самою природою

---

* Голова Державного комітету України у справах релігій, д.філос.н.

суспільного життя.

Усталеність того чи іншого законодавчого акту, його здатність регулювати життєдіяльність соціуму впродовж тривалого часу визначається багатьма чинниками. Це і здатність законодавця вірно передбачити основні тенденції розвитку об'єкта правового регулювання, і стабільність цього об'єкта та суспільних явищ, які взаємодіють з ним і т.ін. Швидкі зміни характерні для транзитних суспільств, диктують і більш активне законодавче врегулювання проблем, що виникають.

Це над усе стосується тих сфер життєдіяльності суспільства, функціонування яких не було достатньою мірою врегульоване законом, або які вони з тих чи інших причин розвиваються обвалью. Сказане повною мірою відноситься до релігійного життя і державно-церковних відносин в Україні. Звичайно, за радянських часів існували законодавчі акти, що були покликані регулювати стосунки у цій сфері суспільного життя, але вони завдяки вкоріненню практики подвійних стандартів не виконувалися, а регуляція взаємин держави з церквою та розв'язання проблем задоволення релігійних потреб віруючих здійснювалися, виходячи з ідеологічних настанов тоталітарного режиму. До того ж, всебічне стримування розвитку релігійно-церковного комплексу призвело до глибинних деформацій у церковному житті, практично наперед визначивши вибуховий характер розвитку релігійного середовища у разі зламу репресивної машини, що впродовж кількох десятиліть пригнічувала і нищила все, що було пов'язане з релігією та Церквою.

Однак, перші хвилі цього, багато в чому некерованого процесу, до часу прийняття Закону уже почали вщухати і законодавець зосередився на максимальному забезпеченні умов для відродження релігійно-духовного життя в Україні. Саме на досягнення цього результату були спрямовані основні блоки Закону, паралельно з яким діяли відомі акти Президента України, що забезпечили реституцію колишніх культових приміщень, які використовувалися не за призначенням.

Відтак сьогодні з певністю можна сказати, що Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" належить ключова роль у відродженні і розвитку релігійного життя в країні. Одночасно слід відзначити неухильне виконання норм Закону виконавчою владою усіх рівнів та ініціативні дії Президента України по розвитку позитивних тенденцій, що виявлялися у релігійному середовищі. Згадані ініціативи стосувалися активізації процесу реституції церковної власності, розробки окремого графіка повернення релігійним організаціям колишніх культових приміщень, повернення яких було пов'язане з юридичними, фінансовими чи іншими складнощами; заборони на приватизацію колишнього культового майна; сприяння залученню морального потенціалу Церкви у виховному процесі і т.ін. Подібні ініціативи проявлялися і з боку Уряду України та на регіональному рівні. Ті чи інші не врегульовані законом питання, піднімалися неодноразово і в стінах Верховної Ради України та депутатами місцевих Рад, не кажучи вже про представників різних Церков та релігійних організацій.

Усе це свідчить про те, що суттєвий за своїм обсягом сегмент проблем, розв'язання яких не передбачене чинним Законом, не просто існує, але і має стійку тенденцію до зростання. Це слугує основною причиною того, що значний масив актуальних для Церкви питань вирішується, умовно кажучи "в ручному режимі", що з необхідністю тягне за собою вияви суб'єктивізму, особливо на регіональному рівні.

Ряд серйозних проблем, що турбують релігійне середовище, взагалі не мають сьогодні розв'язання, хоча їхня актуальність лише зростає. При цьому значна частина таких проблем накопичується завдяки суттєвому розриву, що утворюється між Законом "Про свободу совісті та релігійні організації" і іншими базовими законами, що регулюють суміжні сфери життя. Це, в першу чергу, стосується Законів "Про освіту" та "Про благодійну діяльність", а також деяких законів, що врегульовують права власності. Поза сумнівом, що ґрунтовна робота, пов'язана із вдосконаленням Закону "Про свободу совісті та релігійні організації", загострила б увагу законодавця щодо згаданих невідповідностей і активізувала б пошуки виходу із правових тупиків, що з часом не можуть не утворюватися.

Уся ця робота повинна бути пророблена заради кінцевого результату – якомога повнішого задоволення права людини на вільне сповідання релігійних цінностей. При цьому слід особливо підкреслити принципову відмінність нашого базового закону від інших

законодавчих актів, а відтак і визначальну особливість роботи над його подальшим удосконаленням. Закон "Про свободу совісті та релігійні організації" будується на базі різних галузей світської правової науки, з урахуванням особливостей канонічного права і внутрішніх настанов релігійних організацій. При цьому держава зобов'язується поважати традиції і внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Звідси бере свій початок послідовна позиція Держкомрелігій щодо безпосереднього залучення релігійних організацій до процесу вдосконалення Закону. В рамках співпраці з Всеукраїнською радою церков і релігійних організацій була створена робоча група, що здійснила чималу роботу у напрямку покращення Закону. І попри те, що ця спільна робота покищо не увінчалася кінцевим результатом, вона все одно є корисною, бо розриває традицію тоталітаризму, що полягала у безцеремонному нав'язуванні Церкві самовбивчих для неї юридичних схем.

Разом з релігійними організаціями ми пройшли чималий шлях і з цих причин маємо право на деякі констатації та узагальнення. Окремим з них буде приділено більше уваги, а деякі будуть згадані лише побіжно. Однак ми переконані, що усі проблеми, які будуть перелічені нижче, є надзвичайно важливими для Церкви, суспільства і держави, оскільки їх законодавче врегулювання забезпечить наш спільний динамічний поступ, зміцнюватиме засади демократії та наблизатиме нас до побудови громадянського суспільства.

Перелік основних проблем, що змушують говорити про необхідність удосконалення Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації", фахівцям і зацікавленим сторонам добре відомий. Ми лише нагадаємо їх. Це проблема надання чи ненадання Церкві, як суспільному інституту, права юридичної особи; питання пов'язані із запровадженням раніше механізмом почерговості богослужінь та почерговість богослужінь як така; шляхи розширення реституції церковної власності; питання контролю за дотриманням Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації"; проблеми розвитку релігійної освіти, зближення світської і духовної освіти та створення механізмів використання морального потенціалу Церкви у роботі з дітьми, молоддю та юнацтвом. Природно, що вдосконалення потребують і чимало інших статей Закону. Однак ця робота пов'язана, як правило, або з деталізацією окремих положень чинного Закону, або з приведенням їх у відповідність із Конституцією України та іншими законами, які були прийняті в наступний період.

Що ж стосується перелічених вище проблем, то їх слід було б розділити на дві групи. До першої групи питань віднести ті, розв'язання яких уже гальмує розвиток релігійного середовища та державно-церковних стосунків, а до другої – що базуються на реальних суспільних настроях та симптоматичних змінах в оцінці тих чи інших явищ, що повсякчас наростають. І хоча поділ цей досить умовний, його все ж слід провести аби, принаймні, відокремити бажане від дійсного.

Дискусія щодо надання Церкві права юридичної особи поза всяким сумнівом відноситься до першої групи проблем. Її сутність полягає в тому, що чинний Закон несе в собі одну із засадничих норм, яка виписана в часи рафінованого тоталітаризму і навіть не видозмінена тут законодавцем. Адже справді сьогодні, точно кажучи, ми не маємо підстави говорити про "державно-церковні стосунки", оскільки реально цю пару суб'єктів правовідносин, відповідно до чинного Закону, складають зовсім незпівмірні величини – держава, з одного боку, і релігійна громада чи інша релігійна організація, але не Церква як суспільний інститут, - з другого.

Така невідповідність не є однаково незручною для усіх релігійних організацій в Україні, однак для абсолютної більшості з них, вона створює більш або менш відчутний дискомфорт, оскільки йдеться, перш за все, про церкви з т.з. ієрархічною структурою – православні, греко-католицьку, римо-католицьку та ін.

Природно, що за таких умов ситуацію варто було б негайно виправити, однак на практиці частина релігійних організацій і, перш за все УПЦ Київського Патріархату радикально заперечують подібні зміни до Закону. При всьому розумінні внутрішніх чинників, що диктують, скажімо, таку позицію УПЦ-КП, вона є абсолютно неприйнятною для інших зацікавлених церков. В процесі роботи над новою редакцією Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" в рамках згаданої робочої групи

Держкомрелігій та Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій, нам так і не вдалося досягти консенсусу в цьому питанні. Саме у зв'язку з цим Комітет пропонував своєрідний варіант перехідної формули, де право юридичної особи лишалося за всіма видами релігійних організацій й водночас повинно було надаватися Церкві як суспільній інституції. Однак і такий варіант не було схвалено Радою.

Враховуючи усі викладені обставини, з нашої точки зору, в даному випадку слід було б йти за світовим досвідом і якнайшвидше вирішувати питання щодо надання Церкві права юридичної особи, щоб не стримувати останню у вибудовуванні прогресивнішої моделі співіснування та співпраці з державою.

Палкі дискусії викликали і положення про почерговість богослужінь. З точки зору здорового глузду запроваджена свого часу норма щодо використання одного молитовного приміщення двома або кількома релігійними громадами, зокрема за умови, що по всій країні і нині існує дефіцит культових споруд, видавалася чи не єдиним і досить непоганим виходом із ситуації, яка склалася. Однак тут законодавець став жертвою нерозбірливого використання досвіду інших країн, де ця норма обумовлена, більшою мірою, меркантильними міркуваннями щодо утримування споруди та базується на вкоріненій релігійній лояльності населення цих країн.

В умовах України, коли сьогоднішня її конфесійна карта поставала в запеклій міжконфесійній боротьбі і питання володіння храмом складало у кожному населеному пункті основу протистояння між віруючими, важко чекати від збуреної маси людей виважених рішень чи лояльного ставлення одне до одного.

Не допомогла справі і відома поправка до Закону, яка давала право місцевій владі на свій розсуд запроваджувати почергові богослужіння навіть тоді, коли цього не хотіла та чи інша із сторін, що сперечалися за храм. В наших умовах, особливо беручи до уваги відсутність контролю за діями місцевої влади з боку центрального органу у справах релігій та частоті заангажованості місцевої влади у цих питаннях, годі було чекати безстороннього, по-справжньому державного, суто правового вирішення цих проблем.

Саме тому більшість релігійних організацій і в першу чергу, Українська православна церква наполягали на повній відміні почерговості. Держкомрелігій, у свою чергу, пропонував вилучити із створеного і, до речі, діючого механізму запровадження почерговості, владний чинник, з тим, щоб питання у разі необхідності вирішувалися виключно на добровільній і взаємоприйнятній основі. Справді, якщо люди вже домовилися і по черзі моляться в одному храмі, а чи ж добровільно домовляться у майбутньому і будуть молитися, то хто має підстави позбавити їх юридичної формули, яка б дозволяла це робити? До того ж, слід мати на увазі, що практика почергових богослужінь є досить широкою. Вона не обмежується, а можливо навіть і не визначається межами ієрархічних церков. Особливо багато таких випадків спостерігається у пізньопротестантському середовищі. Щоправда, там ці питання вирішуються швидше по совісті, а не лише під тиском норм закону, і дуже важливо, що у абсолютній більшості випадків це робиться без сварок та суперечок.

Тому, як нам видається, в даному випадку повинно було б йтися не про почерговість богослужінь як таку, а про вдосконалення конкретного механізму, що забезпечує цю почерговість.

Наступне питання – розширення реституції церковної власності, безумовно, як і попередні питання, відноситься до першої групи. Природно, що тут усі релігійні організації єдині, їхні позиції співпадають майже повністю, як ні в жодному іншому питанні. Виходячи з цього, а також керуючись духом відомої Заяви Президента України Л.Д.Кучми щодо морально-політичної реабілітації Церкви, як суспільної інституції, яка постраждала від тоталітаризму, Держкомрелігій всіляко підтримав прагнення релігійних організацій відновити історичну справедливість і повернути належне їм майно, що знаходиться сьогодні у інших користувачів. Саме тому Комітетом при з'ясуванні обсягу реституції було запропоновано розширити поняття “колишні культові приміщення, що використовувалися не за призначенням” до “колишнього церковного майна”, що включало б у себе, в першу чергу, церковне начиння, ікони, духовну літературу і т.ін., які належали Церкві, а сьогодні знаходяться поза її власністю.

Пропонуючи це, ми були свідомі ступеню складності такої постановки питання.

Виписана таким чином норма закону, в разі якби вона знайшла підтримку Верховної Ради України, потребувала б ґрунтовних коментарів або навіть спеціального підзаконного акту, який би чітко регламентував усі питання, що неодмінно виникли б.

Вони були б у першу чергу пов'язані з небажанням нинішніх власників розлучатися з матеріальними цінностями, що вже тривалий час знаходяться у них, або з раціональним їх розподілом між Церквою і нинішніми користувачами. З необхідністю виникло б немало питань щодо справедливого визначення господаря унікальних цінностей. Їм слід було б забезпечити або відповідні умови зберігання в Церкві, або залишити у власності нинішніх господарів. Варіативність розв'язання питань у даному аспекті зазначеної проблеми була б такою широкою, що практично не піддавалась би систематизації. Очевидно цю роботу слід було б доручити, скажімо, спеціально створеній міжвідомчій комісії, що працювала б разом з представниками відповідних релігійних організацій.

Суттєві складнощі неодмінно виявилися б і при розгляді питань щодо повернення Церкві її колишніх землеволодінь, виробничих потужностей і т.ін. І справа тут полягає не лише в тому, що нинішні користувачі цих багатств отримали їх легітимно від попередніх користувачів, що створює собою непереборимі юридичні складнощі, але і в тому, що перелічені цінності не мають прямого стосунку до сутнісного призначення Церкви. А за умов, коли жодна інша інституція, крім Церкви, в Україні не бере участі у реституції колишньої власності, такі претензії релігійних організацій можуть бути негативно оцінені суспільством і, відповідно, унеможливлені владою.

Високу зацікавленість багатьох в означений період викликала і проблема контролю за дотриманням законодавства про релігію та церкву. З першого погляду вона видається лише дотичною до релігійного життя. Насправді ж це одне з основних питань забезпечення життєдіяльності релігійних організацій.

У концептуальному плані наявні точки зору зводилися до різного розподілу компетенції у справі забезпечення контролю за дотриманням законодавства між Держкомрелігій та місцевими органами влади. Комітет вважав, що основний обсяг контрольних функцій мав би належати саме йому, а не місцевим органам влади, як це є нині. Протилежні точки зору варіювалися від збереження сучасного стану речей і аж до ліквідації Комітету та передачі його функцій іншим центральним органам влади, зокрема, Мін'юсту.

Вважаючи останню позицію цілковито спекулятивною, ми в даному випадку лише зауважимо, що, з нашої точки зору, сьогодення релігійна ситуація вимагає наявності в структурі центральних органів виконавчої влади такої одиниці, яка була б здатна до послідовної реалізації державної політики держави в галузі церковного життя. Абсолютна більшість держав, і не лише тих, які утворилися на пострадянському просторі, у тій чи іншій формі зберігають подібні структури. Їхня інституціональна визначеність продиктована реальною релігійною ситуацією та характером державно-церковних стосунків у тій чи іншій країні. Крім цього, наявність єдиного органу у структурі владних інститутів, з яким Церкві доводиться вирішувати більшість питань, що лежать у сфері її зовнішніх стосунків, створює для неї максимальні зручності, а саме цей орган, як свідчить практика багатьох країн, стає солідарною щодо Церкви потугою у справі розв'язання її проблем.

Що ж до розподілу контрольних повноважень між центральним та місцевими органами влади, то Комітет керувався міркуванням забезпечення однотипності застосування Закону на усій території країни, неприпустимості установа блокового зв'язку між домінуючою в регіоні релігійною організацією та місцевою правлячою елітою і необхідністю забезпечення підконтрольності дій органів влади нижчих рівнів центральним органам.

Однотипність застосування Закону на усій території країни є важливою умовою його ефективної дії. Ця принципова позиція набуває особливого значення в державах з унітарним устроєм, де регіоналізація єдиної території у сенсі застосування законів є початком тенденції до руйнування унітарності. Природно, що контроль за застосуванням Закону, в даному випадку, повинен би покладатися на відповідний центральний орган виконавчої влади.

Доведеним фактом є також існування особливих взаємин між правлячими

регіональними елітами та домінуючими в даному регіоні релігійними організаціями. З першого погляду такий зв'язок виглядає доволі природно. Однак він є абсолютно неприпустимим з точки зору забезпечення рівних прав релігійних організацій. А оскільки Україна є такою країною, в якій є регіони, де навіть визначальні величини релігійного життя почуваються типовими віросповідними меншинами, то подолання такого блокування між чинною владою та домінуючими релігійними організаціями постає як надзвичайно актуальне завдання.

Не менш важливим є також забезпечення підконтрольності дій органів влади нижчого рівня органам влади вищого рівня. Відсутність такої підконтрольності загрожує дієвості влади як такої. Саме відсутність контрольних функцій за діями регіональної влади в царині церковного життя, позбавляють Комітет можливості активно втручатися у розв'язання складних питань міжцерковних взаємин та взаємин релігійних організацій з владою, що раз по раз виникають в різних регіонах і слугують своєрідним детонатором збурення міжцерковних та державно-церковних стосунків.

Рядом авторитетних релігійних організацій запропоновані нововведення не сприймалися частково або повністю. Природно, що за таких умов Комітет у майбутньому відмовиться від них, хоча й вважає свою позицію вірною. Причиною такого несприйняття було побоювання з боку релігійних організацій нарощування контролю владних структур за Церквою, що дуже нагадує всім нам недалеку минувшину. Однак ці побоювання є абсолютно безпідставними, оскільки пропозиції Комітету зводилися не просто до посилення контролю за дотриманням Закону з боку центрального органу влади, а саме до контролю за діями місцевих органів влади у царині застосування Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" без посягання на компетенцію місцевої влади щодо здійснення нею своїх функцій в рамках чинного Закону.

Особливе місце серед перелічених питань займає розвиток релігійної освіти, зближення світської і духовної освіти та реалізація морального потенціалу Церкви поза її огорожею, а особливо в середовищі дітей та юнацтва. Ці питання віднесені нами до другої групи питань, у розв'язанні яких зацікавлена значно більша частина суспільства, ніж саме лише релігійне середовище та його найближче оточення.

Коли ми говоримо про релігійну освіту, то маємо на увазі не організацію підготовки кадрів священства та церковнослужителів. У цій сфері хоч і існує за визнанням самої Церкви чимало проблем, однак основні питання тут уже вирішено. Сьогодні можна вважати, що штучний розрив традиції, пов'язаний із тривалим періодом гонінь на Церкву, вже подолано, хоча, природно, якість духовної освіти залишається в різних навчальних закладах суттєво відрізняється і вочевидь поступається відповідним стандартам дореволюційної доби. В даному ж випадку йдеться про той аспект релігійної освіти, котрий радше було б назвати релігійним просвітництвом, тобто про релігійну освіту поза власне Церквою.

Деякі аспекти цього питання вже врегульовані чинним законом. Сьогодні в Україні працюють тисячі парафіяльних недільних шкіл, Церквою задіяні найрізноманітніші освітні форми. Однак, за великим рахунком, усе це відбувається у межах церковної огорожі, за яку Церква сьогодні ще тільки намагається вийти.

Впродовж кількох останніх років, як у самому церковному середовищі, так і в більш широких колах українського суспільства, жваво обговорювалася проблема запровадження в загальноосвітній школі "Основ християнської етики". Більше того, у шести областях України поза межами державного освітнього компонента "Основи християнської етики" вже викладаються. Наявна ситуація свідчить про те, що громадські настрої, які потягли за собою відповідні рішення представницької влади в цих областях щодо викладання цього предмету, увійшли у протиріччя з діючими законами, зокрема, із Законом України "Про освіту", який декларує світський характер освіти у нашій державі.

Природно, що саме по собі викладання "Основ християнської етики" не входить у протиріччя із тезою про світський характер освіти. Однак некерованість запровадження цього предмету в школах призвела до того, що і по сьогодні ми не знаємо відповіді на питання: хто, за якими джерелами і з якою якістю його викладає? Опрацювання питань, що назріли в рамках співпраці Міністерства науки і освіти України, Держкомрелігій та

Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій виявило ще ряд серйозних проблем, пов'язаних з можливим запровадженням “Основ християнської етики”. Нам стало зрозуміло, що у багатоконфесійному суспільстві реалізація такого проекту не обійдеться без боротьби за конфесійний колорит у викладанні цього предмету та без вимог запровадити предмети, які базуються на етичних нормах напрацьованих у рамках інших релігійних доктрин. Виявилися й інші серйозні перестороги на шляху запровадження “Основ християнської етики”, які і по-сьогодні не зняті.

Очевидно саме тому все більшою мірою в релігійному середовищі міцніє думка щодо непродуктивності роботи, спрямованої на запровадження “Основ християнської етики”. Більшість церков схилиються сьогодні до ідеї утворення під їхнім патронатом мережі загальноосвітніх шкіл, в яких згадані вище проблеми знімаються самі по собі. Напрацювання ж у галузі християнської етики могли б органічно доповнити ряд гуманітарних дисциплін світських загальноосвітніх шкіл.

Не менше дискусій викликає і проблема зближення світської та релігійної освіти. Різні церкви по різному ставляться до цього, однак їй складові вимагають відповіді на ряд серйозних питань. Чому так слабо розвивається співпраця між світськими і духовними навчальними закладами? Чому по сьогодні у світських вузах України не запроваджено як державну дисципліну “Богослів'я”? Чому відсутні механізми державної акредитації духовних навчальних закладів, які цього бажають? Чому ми не рухаємося у напрямку нострифікації дипломів світських і духовних навчальних закладів, навіть якщо до цього є палке бажання сторін? Ці та інші питання, що вже назріли у суспільстві, вимагають відповіді. Те ж саме стосується і проблем пастирської діяльності в армії та інших силових структурах, до яких ще навіть не знайдено відповідних підходів.

Можна було б і далі перераховувати різні за складністю питання, що можуть бути розв'язані лише завдяки удосконаленню Закону. Однак нами у даному випадку підняті лише деякі проблеми, що пов'язані із законодавчим забезпеченням життя релігійних організацій і, навіть вони переконують у тому, що Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" потребує удосконалення, так само як і ряд інших законів, які безпосередньо впливають на життєдіяльність Церкви та суспільно-церковні стосунки.

В.Климов* (Київ, Україна)

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРАВОВИХ ЗАСАД ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА СТОСОВНО СВОБОДИ СОВІСТІ ТА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НОВОГО МІСЦЯ РЕЛІГІЇ ТА ЦЕРКВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СОЦІУМІ

Більш ніж десятилітнє співіснування Української держави і Церкви за якісно нових умов, що склалися на пострадянському просторі разом з утворенням незалежної України, функціонування впродовж цього періоду державно-церковних відносин дають досить надійні підстави для наукового аналізу, узагальнень і висновків стосовно результатів реалізації в цих умовах державної політики щодо релігії, церкви і релігійних організацій, забезпечення в Україні права кожного на свободу світогляду і віросповідання.

Зазначений період часу був достатньо тривалим, щоб сама дійсність переконала навіть скептично настроєних представників сторін державно-церковних відносин чи тих, хто від початку ставився до релігійно-церковного фактора вельми прагматично, спекулятивно, у тому, що відносини між молодою Українською державою, яка задекларувала ставлення до релігії, церкви, віруючих на якісно відмінній ідеологічній основі і принципах, - з одного боку, та релігійною спільнотою, яку складають на сьогодні понад 26 тис. релігійних організацій 105 церков, конфесій, напрямів та течій, - з іншого, є досить вагомою складовою суспільних відносин в Україні, яка прагне стати демократичною,

* Старший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.